
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

LEHET-E TISZTÁN BESZÉLNI MAGYARUL?

K O N T R A M I K L Ó S

„Aki a nyelvet szabályozza, az az integrális embert szabályozza.”

(Szelei István, Magyar Tudomány, 1991:469)

Magyarország határain belül s kívül nagyon sokakat foglalkoztat az a kérdés, hogy miként lehetne tisztábban, sőt: tisztán beszélni magyarul. Tiszta magyar beszéden valószínűleg a legtöbb ember az idegen szavak kerülését érti, akkor is, ha a magyartalanságokat használókat mással is szokás vádolni, például idegenes hanglejtéssel.

Magyarországon az idegen szavak használatának kérdése olyan, mint egykoron a labdarúgás és mindenkor az iskolaügy: mindenki érteni vél hozzá, és mindenki hangoztatja is véleményét róla. A határokon kívüli magyaroktól sokszor olvasni és hallani, hogy a kisebbségi magyarok immár nem beszélnek tisztán magyarul, „főlösképpen használnak” román, szlovák, szerbhórvát stb. szavakat, amikor „jó magyar szavakat” is használhatnának (vö. pl. Cs. Gyimesi 1975:46–53, Jakab 1987:157, Kossa 1978:49–53).

Az idegenszó-használat elleni berzenkedésnek több oka lehet. Egyrészt szerepet játszhat egyfajta „magyar ember beszéljen magyarul!” populáris erkölcsi imperativus. Nem túl régen, úgy két évtizede, amikor a magyarországi nyelvészek némelyike nyelvészeti érvek híján a marxizmusra hivatkozott adu ászként, találkozunk olyan kíváncsolommal is, hogy „szocialista magyar ember beszéljen magyarul”! Ennek az ostobaságnak köszönhetően a Magyar Szocialista Munkáspárt fő kultúrpolitikusa 1976-ban elérte, hogy az MTA elnöksége megvizsgálta az idegenszó-használat kérdését,¹ az Akadémia folyóirata pedig majd egy esztendőn át erről a tárgyról közölt cikkeket. Ekkor olvashattuk

Papp Ferencnek ma megmosolyogtatón triviális, de akkor bizony fontos mondatát, amely így szól: „A marxizmus természetesen sem az idegen szavak mellett, sem azok ellen nem szól” (Papp 1977:458).

A kisebbségben élő magyarok esetében az idegenszó-használattól való berzenkedés, félelem leginkább talán egyfajta nemzethalál, pontosabban nemzetiségihalál víziójával kapcsolódik össze. Éder Zoltán (1989:140) például így ír: „Az erdélyi román uralom kezdeti szakaszában a magyar nyelv védelme az erdélyi magyarság nemzeti fennmaradásának zálogát jelentette.” Magam csak másodkézből, Éder tanulmányából tudom, hogy az 1930-as évek közepén „Szécsi Sándor kisebbségi román–magyar szótárt állított össze, amelynek tanúsága szerint több mint négy száz olyan közkeletű román szó került bele másfél évtized alatt az erdélyi magyarok mindennapi beszédébe, amelyek az uralomváltás előtt ismeretlenek voltak a nyelvhasználatban” (i. m. 134). A kolozsvári *Keleti Újság* nyelvművelő írásait elemző cikkében Zsemlyei János (1991:431) többek között ezt írja: „Olvashatunk azonban az Anyanyelvünkért rovatban olyan nyelvi vétségekről is, amelyek csak a romániai magyarság nyelvében jelentkeznek. Ezek a román nyelv hatására keletkeznek, terjednek el. Ilyenekről szól A transylvan magyar szókinccset fenyegető veszedelmek című – d. szignóval jegyzett – Dsida-cikk.”

Bizvást megállapíthatjuk tehát, hogy az idegenszó-használattól való félelem, az esetleges kisebbségi magyar nyelvhasználatok kialakulása komolyan foglalkoztatja az embereket. Az újvidéki Szeli István (1985:10–11) például deklarálja, hogy „nem beszélünk jugoszláviai magyar nyelvről, mert olyan nincs, csak magyar nyelvről Jugoszláviában, mert ezen a nyelven beszélünk ott is, pontosabban: ott is beszélünk ezen a nyelven”.

A kétnyelvűség általános törvényszerűségeit azonban a magyar nyelvészek sem mind ismerik, ebből következően néha meglepő állításokat írnak le a magyarról vagy más nyelvről. „Magyar szótagot egynél több mássalhangzó nem kezdhet” – idézi Siptár Péter (1980:332) Papp István egyetemi tankönyvét, s helyesen jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy ha megkérdeznénk nyelvészeti irodalmunkban járatlan naiv beszélőket, hogy magyar szavak-e a *próba, tréfa, drága, platán, svéd, francia, srác* és társaik, nem is értenék, mit akarunk tőlük.

Réger Zita (1988:161) Vekerdi József állításait cáfoló írásában annak kinyilatkoztatására kényszerült, hogy „akik a cigány–magyar kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában a kétnyelvűségből eredő sajátosságokat gondolkodásbeli elmaradottság jelének tekintik, bizonyára nem tudják, hogy a fentiekben vázolt jelenségek a *szlovák, román, német* stb. nyelvi környezetben élő magyar anyanyelvű beszélő nyelvhasználatában is előfordulnak”.

Ijesztő, amit a *Nyelvművelő kézikönyv I.* kötetének 1291. lapján olvashatunk a kisebbségi magyarok nyelvhasználatáról szóló cikkben: „a két nyelvi rendszer

az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában [. . .]”, majd pedig „A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá. Ezt a káros, a személyiség fejlődését hátráltató hatást [. . .]” – itt muszáj befejeznem az idézést. Az olvasók további riogatása helyett hadd mondok el, hogy – ellentétben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készített vaskos kötet állításaival – a kétnyelvűek személyiségét nem befolyásolja károsan az, hogy egynél több nyelvet tudnak, gondolkodásuk se nem szervetlen, se nem bomlott. Könnyen beláthatja ezt egyébként mindenki. A világ népeinek jelentős része két- vagy többnyelvű, de aligha bomlott eszű . . .

A kétnyelvűséget kutatók úgy tudják, hogy a nyelvi kölcsönzés – a szókölcsönzés éppúgy, mint a nyelvtani kölcsönzések – természetes emberi dolog. Ahhoz, hogy egy nyelv „tisztá” legyen, az kell, hogy e nyelvet beszélők sohase érintkezzenek semmilyen más néppel.

A kérdés valójában nem az, hogy lehet-e tisztán beszélni magyarul, hanem az, hogy lehet-e tisztán beszélni bármely természetes emberi nyelven. A válasz az, hogy normális esetben (a teljes elszigeteltséget leszámítva) nem lehet.

Ezt azonban az emberek általában nem tudják. Bonyolítja a helyzetet az, hogy a normális, tehát „naiv” nyelvhasználó saját nyelvhasználatával nemigen van tisztában, állandóan olyasmiket mond, amiket másokról még csak-csak, de magáról nem tud föltételezni.

Mindennek belátásához azonban szükséges, hogy a magyart is úgy vizsgáljuk, ahogy Deme László (1988:392) nem szeretné: „A magyar nyelv az általános emberi nyelvnek csupán az egyik, nem is kitüntetett, felszíni megjelenési formája.”

Következik-e mindebből, hogy nem kell „küzdeni” a kétnyelvű magyarok beszédében, írásaiban előforduló „idegenszerűségek” ellen? Igen is, meg nem is. Rendjén való, ha a lapszerkesztők igyekeznek a magyar köznyelvihez minél közelebb lapot szerkeszteni. Olyat azonban, ami teljesen hasonló egy budapesti vagy pécsi laphoz, valószínűleg nem sikerülhet készíteniük. Érdekes kísérlet lenne, ha mondjuk az újvidéki *Magyar Szót* egy hétig magyarországi újságírók írják s szerkesztenék. A vajdasági olvasóknak föltűnne, hogy „valami nincs rendben az újsággal”. Lenne, aki örülne a változásnak, lenne, aki bosszankodna miatta, mert a megszokottól, a helyi sztenderdtől eltérő lapot kapna kézbe.

Talán az újságírásnál is fontosabb az iskolai tanítók és tanárok hatása, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Tisztelet s megbecsülés a kivételnek, de a pedagógusok túlnyomó többsége nem tudja, hogy milyen érzelmeket vált ki diákjaiban egy-egy – akár jószándékú – nyelvi megjegyzésével. Az a tanár, aki diákjára ráförmed, mert az *adeverincá*-t mond *bizonyítvány* helyett, vagy *szekretár*-t *titkár* helyett, valószínűleg nem tudja, hogy esetleg a kisdiák édesanyját

szidja akaratlanul. A kétnyelvű gyermek ugyanis nem azért használ „tisztátalan” magyart, mert „rossz magyar ember”, sem nem azért, hogy bosszantsa tanítóját. Egyszerűen azon a nyelven beszél, amelyet szüleitől s a környezetében levőktől megtanult. A diákok letorkoló, kijavító tanár megszegyeníti növendékét; azt a nyelvet, esetleg egyetlen szót bélyegzi meg, amit a gyerek édesanyjától tanult. Ugyanezt teszi egyébként minden magyarországi tanító is, amikor a nyelvjárást beszélő diák *mink*-jét kijavítja *mi*-re. Az „üzenet” úgy szól, hogy „rendes, művelt, igazi stb. magyar ember” nem *salapétát* mond, hanem *munkaruhát*, nem *halasszuk*-ot, hanem *halasztjuk*-ot és így tovább. A tanár által megbélyegzett nyelvi alakot, szót a gyerek édesanyjától tanulta, tehát neki a tanító üzenete úgy szól, hogy édesanyja „nem rendes, művelt, igazi stb. magyar ember”. Az ilyen tanár – akaratlanul is – szidja diákja édesanyját. Gyerekkoromban a budai Kis-Svábhegyen egy-egy utcai verekedés kirobbanása előtt az utolsó magyar mondat mindig így hangzott: *Szidjad az anyámat?! . . .*

Mit tegyen hát a tanár, ha nem akar „anyázní”, de ügyelni kíván tanítványai „tisztá” magyar beszédére? Kerülje a megbélyegző, durva értékítéleteket, például az *igazi magyar* minősítést. Jobb ezt mondania: „Nézd, a ti beszédeitek kissé eltérő az enyémtől. Amit te *salapétának* hívsz, azt én *munkaruhának* hívom. Próbáld meg ezt a szót is megtanulni!”

A tanárnak tudnia kell, hogy az egynyelvű magyarok, románok, németek, angolok és más anyanyelvűek normái eltérnek a kétnyelvű magyarok, románok és más beszélők normáitól. Kétnyelvű embertől az egynyelvűek normáit elvárni nyelvészeti nonszensz (vö. Kontra, 1989). A nyelvészeknek az a dolguk, hogy e normákat előítéletmentesen leírják. A tanároké az, hogy csak a lehető kísérreljék meg elérni, s tudják a lehetetlenről, hogy lehetetlen. A nyelv művelők pedig – ha már terep kutatásokat nem végeznek – bölcsen teszik, ha az általános nyelvészeti fölismerések és a magyarra vonatkozó kutatások alapján adnak tanácsokat. Így legalábbis csökkenthető az a feszültség, amelyet az egynyelvűeknek szóló nyelv művelés a kétnyelvű magyarok körében kelt.

JEGYZET

¹ „A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1976 áprilisában felhívta a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály figyelmét a mai magyar nyelvben a szükségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak kérdésére” (Magyar Tudomány 1977:84). 1989. december 5-én az MTA Anyanyelvi Bizottságában felkérésre előadást tartottam *Túl sok-e az angol szó a mai magyarban?* címmel. A vitában Fábíán Pál és Lőrincze Lajos felfedték, hogy a Magyar Tudomány-beli cikksorozat, illetve az azt megelőzően készített alaptanulmány Aczél Györgynek köszönheti létét.

IRODALOM

- Deme László: Nyelviség, funkcionalitás, mikrotársadalmiság. *Magyar Nyelv*, 1988, 84:385–93.
- Éder Zoltán: Az erdélyi magyar nyelvművelésről. *Magyar Nyelvőr*, 1989, 113:132–40.
- Éder Zoltán–Grétsy László: Külföldön élő magyarok nyelve. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 1288–92.
- Cs. Gyimesi Éva: *Mindennapi nyelvünk*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975
- Jakab István: *Nyelvi vétségek és kétségek*. Madách, Bratislava, 1987
- Kontra Miklós: Túl sok-e az angol szó az amerikai magyarban? *Magyar Nyelvőr*, 1989, 113:204–11.
- Kossa János: *A mi nyelvünk*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978
- Papp Ferenc: Az idegen szavakról. *Magyar Tudomány*, 1977, 457–8.
- Réger Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből*. 1988, IV:155–78.
- Siptár Péter: Megjegyzések a magyar és angol szókezdő mássalhangzócsoportokról. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1980, 82:325–37.
- Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985
- Zsemlyei János: Nyelvművelés a kolozsvári Keleti Újságban a két világháború között. *Első magyar alkalmazott nyelvészeti konferencia*. I:429–434. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1991